

УДК 372.461+811.161.2

Марія ПЕНТИЛЮК

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри мовознавства Херсонського державного університету,
м. Херсон, Україна

КУЛЬТУРОМОВНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ФІЛОЛОГА В БІЛІНГВАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Статтю присвячено аналізу теоретичних засад удосконалення мовленнєвої культури майбутніх філологів у білінгвальному середовищі. Визначено лінгвістичні, соціолінгвістичні та лінгводидактичні засади культуромовної підготовки студентів-філологів в українсько-російському мовному середовищі.

Ключові слова: двомовне середовище, білінгвізм, білінгвальні умови, норми української літературної мови, інтерференція, принципи навчання.

Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті особливу увагу приділяє гуманітарній підготовці майбутніх національних кадрів, які досконало володіють рідною мовою, вільно й комунікативно виправдано користуються мовними засобами під час сприймання, відтворення й створення власних висловлювань у різних стилях і жанрах як в усній, так і в писемній формах [9, 4].

У широкому багатогранному комплексі культури духовного світу студентів-філологів особливе місце посідає культура мовлення, що передбачає досить високий рівень загальної культури людини, любов до рідної мови, культури мислення. Вершиною мовленнєвої культури, еталоном, точкою відліку явищ, що усвідомлюються як нормативні, визнається літературна мова, де закріплюються й накопичуються культурні традиції народу, досягнення майстрів слова, письменників. Культура мовлення розглядається там, де носії національної літературної мови не байдужі до того, як вони говорять, пишуть, як сприймають мовлення в різних суспільних мовах, а також у контексті інших мов, що функціують на певній території.

Абітурієнти приходять на філологічний факультет вищих закладів освіти з уже сформованими стійкими навичками мовленнєвого спілкування рідною мовою, які, на жаль, недосконалі й найчастіше пов'язані із соціальними умовами, у яких знаходяться мовці, із впливом мовного середовища (білінгвальні умови). За роки навчання в разі ігнорування факту двомовного спілкування й відсутності цілеспрямованої корекційної роботи над культурою мовлення студентів помилки інтерферентного характеру закріплюються й автоматизуються. Таке ставлення до культури мовлення породжує явище «замкнутого кола»: мовлення майбутнього фі-

лолога, особливо вчителя-словесника, стає джерелом засвоєння учнями помилок, зумовлених інтерферентним впливом другої (російської) мови.

Хоча останнім часом учені-лінгвісти, психологи, лінгводидакти спрямовували свої зусилля на оновлення й пошук шляхів формування культури мовлення учнів середньої загальноосвітньої школи, однак лінгводидактичний аспект удосконалення культури мовлення студентів філологічних факультетів, майбутніх учителів-словесників, які перебувають у білінгвальних умовах, ще чекає свого вивчення й удосконалення.

Звертаючи увагу на те, що в останнє десятиріччя з'явилися дисертаційні роботи (Л.Барановська, О.Бугайчук, А.Войцешук, Ю.Гулей, Ж.Горіна, В. Дороз, Т.Мельник, Т.Окунович та ін.), присвячені проблемі навчання мови з урахуванням інтерференції рідної мови на процес засвоєння другої, робіт з удосконалення культури українського мовлення майбутніх учителів-словесників, які знаходяться у двомовному середовищі, обмаль. Відзначимо лише дослідження Т.Окунович, присвячене проблемі культури мовлення майбутнього вчителя-словесника в умовах українсько-російської двомовності, та В. Дороз, яка вивчала кроскультурний підхід до мовної освіти в окремих регіонах України.

У пропонованій статті поставлено за мету визначення найголовніших лінгводидактичних умов культуромовної підготовки майбутнього філолога в білінгвальному середовищі.

Важливим компонентом навчання студентів-філологів стала технологія вдосконалення культури їхнього мовлення на орфоепічному, словотвірному та лексико-граматичному й комунікативному рівнях. Першочергове завдання

методики вдосконалення мовленнєвої культури студентів – навчити дотримуватися норм літературної мови, удосконалювати сформовані навички спілкування українською мовою шляхом створення на практичних заняттях мовленнєвих ситуацій з метою виявлення негативних результатів українсько-російської взаємодії та подолання інтерферентного впливу російської мови.

Вихідним методологічним принципом удосконалення культури мовлення студентів-філологів стала орієнтація на єдині норми української літературної мови, закони її розвитку. Соціолінгвістичний підхід до вивчення цієї наукової проблеми передбачає розгляд і вивчення об'єкта дослідження в конкретній мовленнєвій ситуації. У результаті взаємодії української й російської мов на території паралельного функціонування їх розвивається явище інтерференції, під впливом якого відбуваються відхилення від норм літературної мови. Суттєве значення для вдосконалення культури мовлення студентів у білінгвальних умовах має чітка методична організація процесу навчання студентів, що сприяє свідомому засвоєнню ними диференційних рис кожної з мов.

Актуальність досліджуваної проблеми визначена соціальним замовленням суспільства на підвищення рівня культури професійного мовлення майбутнього філолога, відсутністю типових підручників, методичних розробок, посібників, які враховували б специфіку майбутньої професії студента.

Розв'язання означеної проблеми має наукове підґрунтя. У теорію літературної мови входить як складова частина культура мови або мовна культура. В останні роки в галузі культури мови розвивалися напрями, пов'язані з 1) варіативністю норми; 2) функційністю та оцінкою нормативного характеру, 3) співвідношенням позамовних і внутрішньо-лінгвістичних чинників у становленні, розвитку та функціонуванні літературної норми; 4) місцем і роллю літературно-нормативних елементів у структурі національної мови; 5) культурою мовлення у двомовному середовищі тощо.

Останній чинник й визначив культуромовний підхід до підготовки майбутніх фахівців-філологів, оскільки пов'язаний із функціонуванням на одній території рідної (української) та російської мов. При цьому виявляється необхідним урахування структурної й лексичної близькості чи віддаленості двох (української і росій-

ської) мов. Саме цей підхід дозволяє перетворити культурно-мовленнєву діяльність мовців у програму лінгвістичного виховання, вироблення чуття мови, смаку, умінь якнайкраще користуватися рідною мовою. Теоретичною і практичною базою вирішення цих питань повинна стати передусім середня й вища школа.

У будь-якій педагогічній системі домінуючим елементом є вчитель. Проте й особистість учителя досить складна система, тому проблема педагогічного спілкування постає насамперед як проблема культури мовлення вчителя.

Поняття загальної культури мови і мовлення виявляється в царині духовних професійних якостей кожної людини і фахівця зокрема. Формування комунікативної компетенції є невід'ємною частиною національного виховання майбутнього філолога, у тому числі вчителя-словесника, здатного засвоїти основи мовленнєвої культури і стати національно-мовною особистістю. Це пояснюється: 1) усвідомленням ролі й значення культури мовлення в майбутній фаховій діяльності; 2) зростанням інтересу до себе, своїх можливостей у плані самоосвіти, самовдосконалення, самоорганізації; 3) посиленням ролі національно-мовної самосвідомості; 4) виробленням навичок мовного чуття; 5) умінь дотримуватися норм української літературної мови, користуватися її виражальними засобами з урахуванням умов і завдань комунікації.

Культура мови розглядається як удосконалена літературна форма вираження передачі думок. Термін «мовна культура» безпосередньо пов'язаний із розвитком теорії літературної мови, що розроблялася зокрема в чеському мовознавстві в 30-ті роки ХХ століття. Заслугою лінгвістів було вироблення погляду на мовну культуру як на діяльність, свідому й цілеспрямовану турботу про літературну мову. Одночасно враховувалася й мета цієї діяльності, а також мовленнєва культура тих, хто користується літературною мовою, тобто носіїв мови.

Правильним вважається мовлення, у якому мовець дотримується норм сучасної літературної мови. Така висока культура мовлення включає вміння знайти не тільки точні засоби для висловлювання думки, але й уживати слова, фрази відповідно до мети й ситуації спілкування. Таким чином, виділяються два головні показники культури мовлення – правильність і комунікативна доцільність.

Другий показник, визначений ще з найдавніших часів і визнаний сучасними мовознавцями й методистами (Н.Бабич, О.Біляєв, Б.Головін, І.Ілляш, А.Коваль, Л. Мацько, М.Пентиліюк, М.Пилинський та ін.), включає в себе комунікативні якості: правильність, точність, логічність, ясність, достатність, чистоту, виразність, багатство (різноманітність), естетичність, доречність.

Готуючи філолога в умовах білінгвізму, викладач ВНЗ насамперед звертає увагу на: 1) правильність, що пов'язана з дотриманням мовної норми на орфоепічному, лексичному, граматичному, словотвірному, правописному рівнях; 2) точність висловлювання, оскільки поняття «точність» включає два аспекти: точність у відображенні дій і точність висловлення думки в мові. Для нашої проблеми найцікавіший другий аспект, пов'язаний з дотриманням норм літературної мови, оскільки неправильна вимова звуків та сполучень їх, сплутування близьких за звучанням, але різних за значенням слів (міжмовні омоніми) можуть призвести до порушення конкретності у висловлюванні; 3) чистоту мовлення, бо чистим вважається таке мовлення, у якому відсутні елементи, не пов'язані з нормами літературної мови: діалектизми, просторічні слова, а також слова і словосполучення, у яких допускаються помилки інтерферентного характеру, зумовлені впливом російської мови на українське мовлення студентів.

Як базовий компонент професійної підготовки майбутнього вчителя мовленнєва культура залежить від знань і володіння нормами літературної мови, уміння використовувати виражальні засоби мови під час спілкування відповідно до мети і змісту висловлювання.

Одним із головних завдань підготовки майбутнього вчителя-словесника є формування мовної особистості, яка вміє вільно й комунікативно виправдано висловлювати свої думки в будь-якій ситуації, дотримуючись норм літературної мови. Однак у південно-східному регіоні України, за умови контакту двох мовних систем, формування культури українського мовлення студентів філологічних факультетів відбувається при постійній взаємодії рідної (української) і другої (російської) мов, що стикається з багатьма невирішеними питаннями, найважливішим із яких є проблема мовного середовища та інтерферентного впливу мов одна на одну.

За твердженням психологів і психолінгвістів (Є.Верещагін, О.Леонтьєв, І. Зимня та ін.) близька спорідненість мов, їхня типологічна і структурна подібність найбільш позитивно позначаються на перших рівнях засвоєння – рецептивному (розуміння) і частково репродуктивному (відтворення почутого або прочитаного). Проте на рівні продуктивного оволодіння мовою (творення текстів) виникають певні труднощі, які полягають у тому, що спочатку, погано розрізняючи, диференціюючи подібні в рідній і спорідненій мовах звуки, граматичні форми слова, мовці часто сплутують їх. Поперемінне користування українською і російською мовами, переключення при недостатньому засвоєнні мовних норм з однієї мови на іншу «спричиняється природно до взаємопроникнення елементів обох мовних структур» [4, с. 218]. Це явище, що дістало назву інтерференції (від *inter* – перебування поміж і *ferens* – той, що несе, приносить), досить поширене в Україні. Услід за психологами цей термін використовують сучасні мовознавці, психолінгвісти, лінгводидакти. Щоправда, багато вчених нерідко розуміють і тлумачать інтерференцію по-різному.

Теоретичні й практичні питання інтерференції розглядалися вченими в аспекті взаємодії мов у білінгвальному середовищі (В.Аврорін, Є.Верещагін, Ю.Жлуктенко, А.Супрун, М.Успенський, Н.Шанський та ін.)

Чітке й точне визначення інтерференції як явища залежить від того, яка наука намагається його дати: лінгвістика, лінгводидактика, психолінгвістика чи психологія. Вихідним положенням є те, що інтерференція – це явище, що виникає при взаємодії двох мов. Лінгвісти вбачають корені інтерференції в самому механізмі мови. В.Аврорін, зокрема, відмічає: «Інтерференція, що розглядається в лінгвістичному аспекті, являє собою явища взаємодії структур і структурних елементів двох мов під час спілкування двомовним населенням» [1, с. 204–205]. А.Супрун вважає інтерференцією неусвідоме використання елементів однієї мови в розумінні, а також у побудові текстів іншою мовою [14, с. 61].

За робоче визначення інтерференції ми беремо трактування цього поняття Є.Верещагінін і В.Костомаровим [6]. Розглядаємо його як негативний вплив однієї мови на мовлення індивіда іншою мовою, де мовець сприймає, усвідомлює й реалізує ті ознаки, що існують у рідній мові. За відповідних умов інте-

рференція може охоплювати найрізноманітніші компоненти мови і виявляється тоді, коли мова, якою володіє білінгв, має певний ступінь схожості й розрізнення. Саме в спільності криється можливість ототожнення явищ і понять рідної мови з явищами й поняттями другої. Інтерференція може спостерігатися на лексичному, фонетичному, граматичному рівнях, у словотвірній системі, в основі якої лежать факти використання носіями рідної мови моделей другої. Звідси інтерференція – «це відхилення від норм, що виникають у мовленні білінгва під час реалізації ним однієї з мов, якими він володіє» [5, 22].

Передумовою виникнення відхилень є те, що мовець, послуговуючись рідною мовою, так чи інакше використовує елементи другої (або більш поширеної) мови.

Основні чинники, що викликають інтерференцію, – наявність у споріднених мовах спільних і відмінних рис, що визначають специфіку кожної з них.

Українська і російська мови належать до подібних мов. Вони близькі за звуковою, графічною і граматичною системами. Багато спільних компонентів є у фразеології й лексиці. Однак кожна мова розвивається за своїми внутрішніми законами і має специфічні ознаки. Тому міжмовна інтерференція в усному і писемному мовленні студентів філологічних факультетів має свої особливості: 1) виникає в умовах білінгвізму; 2) залежить від характеру самої двомовності, що пов'язане з навчанням мови в загальноосвітній школі.

Наслідком довгого контактування мов є «калькування» – копіювання граматичних моделей однієї мови засобами другої, що знаходиться з нею в контакті [13, 114]. Цей тип інтерференції полягає в тому, що структура мови-моделі переважає у свідомості двомовного індивіда і, переключаючись на іншу, він продовжує мислити категоріями першої. Отже, калька – це запозичення, що цілком узгоджується з граматичною й семантичною структурою мови, яка запозичає.

Розрізняють такі типи кальки: перший – відтворення елементів російської шляхом копіювання власне мовних ресурсів української мови. Це позитивне калькування, наприклад: утворення іменників суфіксальним способом, коли продуктивні суфікси *-тель, -чик / -щик* в українській мові передаються суфіксами *-ач, -ник* (*читатель – читач*). Другий тип – це

невиправдане калькування слів: дослівний переклад слів, словосполучень, синтаксичних конструкцій. Така калька негативна і наближається до інтерференції (*міроприємство* (треба *захід*). Причиною виникнення таких помилок є незнання словотвірних ресурсів української мови або нерозвинене мовне чуття.

У результаті взаємодії двох мов, які контактують, відбувається їхнє змішування, що кваліфікується як «росіянізм», «суржик», «мовний покруч». М.Лесюк вважає, що «мовні покручі» – це змішування слів російської й української мов, які утворилися на ґрунті взаємодії двох мов, що вимовляються на український лад або українські слова, оформлені по-російськи [9, 14].

Уживаючи термін «росіянізм», ми беремо до уваги порівняльний аспект лексики української та російської літературних мов. М. Лесюк поділяє «росіянізми» на фонетичні (*магазин*), акцентуаційні (*одинадцять*), лексичні (*бутилка*), граматичні (*по місцям, класам*) [9, 17]. О.Сербенська розглядає «росіянізми» як zdeформовані слова, словосполучення, тобто російські слова, перероблені на кшталт української мови і відповідно фонетизовані, морфологізовані [2, 119].

Поняття «суржик» виникло як своєрідний різновид мовлення, що набуло широкого вживання. Це явище, як і розглянуті вище, зумовлене інтерференцією їхніх структур. Г. Їжакевич, О. Сербенська розглядають суржик як деформацію, що захопила не тільки мовні рівні, а є «гібридною мовною свідомістю, яка активізує готові блоки, природні для російської мови, тільки наповнюючи їх українськими словами» [2, 18]. В. Труб трактує суржик як форму просторіччя українсько-російського білінгвізму, що виникає на ґрунті активної інтерференції двох мов [15], а Я. Радевич-Винницький – як макаронічне мовлення, що поєднує в собі хаотичний, неусвідомлений характер елементів двох мов [14]. Отже, суржик – це варіант некодифікованого розмовного мовлення, що виникає під впливом російськомовного середовища. Він з'являється, коли людина втрачає розуміння системи двох різних мов (української й російської) і починає їх сплутувати. Це небезпечне явище, що веде до втрати мовної стабільності, пристосування до системи, пригнічує людину, не дає змоги їй вільно розвиватися, робить невпевненість домінантною рисою поведінки особистості.

Якщо інтерференція – це проникнення граматичних, лексичних та інших елементів другої мови в рідну, то транспозиція (від лат. *transpono* – переставляю) – це позитивне перенесення мовних явищ у рідну мову з другої мови. Звідси при контактуванні двох близьких мов є більше потенційних можливостей для позитивного перенесення. А. Супрун пояснює це тим, що в мовній свідомості носія першої і другої мови можуть існувати ідентичні граматичні, лексичні, семантичні мовні явища, які в обох мовах виражаються однотипними лексичними засобами [14, 7]. Такі факти є цінною основою для дослідження процесів оволодіння й володіння рідною мовою учнями і студентами. Урахування явищ інтерференції і транспозиції під час вивчення всіх рівнів української мови значною мірою визначає методику вдосконалення культури мовлення майбутнього вчителя-словесника.

Удосконалення культури українського мовлення є закономірним процесом у формуванні мовленнєвих умінь і навичок студентів філологічних факультетів, що об'єктивно залежить від результату засвоєння норм літературної мови та від розвивального потенціалу мовленнєвого середовища.

У цьому процесі великого значення набуває зміст курсу «Основи культури мови». Його основні засади – лінгвістичні знання та дидактичні принципи, або положення, що зумовлюють доцільний вибір методів і прийомів навчання, забезпечують належний рівень культури мовлення студентів.

Домагатися доброго володіння мовою можна лише за умови вдосконалення змісту, форм і методів та прийомів навчання, що ґрунтуються на нових досягненнях лінгводидактики (О. Біляєв, М. Вашуленко, Т. Донченко, Г. Іваницька, О. Купалова, Т. Ладиженська, М. Львов, М. Пентилюк, О. Хорошковська та ін.).

Найбільш продуктивним у засвоєнні культури мовлення вважаємо комунікативно-діяльнісний підхід, який є тим засобом, що поєднує в єдине ціле мовний і мовленнєвий зміст фахової підготовки студентів. Цей підхід знаходить відображення в теорії породження мовлення. Доцільність вивчення й застосування мовленнєвої теорії переконливо доведено дослідженнями з лінгвістики (Г. Зотова, М. Кожина, О. Нечаєва, С. Сенкевич, Г. Солганик та ін.), з лінгводидактики (О. Біляєв, В. Величко, В. Дорож, Г. Іваницька, Н. Іпполітова, В. Капінос,

Т. Ладиженська, М. Львов, Л. Мамчур, В. Мельничайко, М. Пентилюк, Л. Федоренко та ін.)

Уважаємо, що проблема вдосконалення культури мовлення студентів може успішно розв'язуватися за умови дотримання загальнодидактичних та специфічних принципів побудови системи занять, спрямованих на формування в студентів мовленнєвих умінь і навичок будувати висловлювання різних типів, а також активної співпраці всіх викладачів. Отже, навчальна дисципліна «Основи культури мови» є тим фундаментом, на якому ґрунтується взаємодія, взаємопроникнення наук, що вивчаються на філологічному факультеті. Процес удосконалення культури мовлення студентів в умовах українсько-російського мовного середовища є досить специфічним: у ньому засвоєння матеріалу відіграє підрядну роль, у той час як оволодіння вміннями й навичками мовленнєвої діяльності виступає на перший план. Звідси загальнодидактичні принципи, що за своїми функціями є універсальними, не можуть достатньо враховувати специфіку підготовки майбутніх учителів, тому, на нашу думку, у формуванні мовленнєвої культури студентів важливу роль відіграють специфічні принципи навчання. Однак їх теж не можна механічно переносити на процес удосконалення культури мовлення майбутніх словесників. З-поміж загальнодидактичних виділяємо ті, що є провідними у формуванні мовленнєвої культури студентів: принципи свідомості, творчої активності, наступності і перспективності, принцип розвивального навчання.

Важливість принципу свідомості і творчої активності студентів виявляється: 1) у свідомому осмисленні теоретичного матеріалу й виробленні мовленнєвих умінь, що є основою мовленнєвих навичок; 2) в усвідомленні студентами особливостей рідної мови в білінгвальних умовах спілкування; 3) у диференційному підході до добору мовної форми; 4) у творчому застосуванні знань на практиці. Інший складник принципу – творча активність вимагає поєднання мовленнєвої діяльності й мислення. У результаті цього практична діяльність студентів завжди пов'язана з розумовою, що, своєю чергою, спирається на інтерес, який виявляють студенти до матеріалу, який є предметом вивчення, до оволодіння необхідними мовленнєвими вміннями. Таким чином, активізація мислення і творчої діяльності є одним з основних резервів удосконалення мовленнєвих умінь

студентів. На організацію творчої активності впливає також дослідницька діяльність студентів шляхом залучення їх до самостійної пошукової роботи, створення проблемних ситуацій, оволодіння новими видами діяльності тощо. Удосконаленню мовленнєвих умінь і навичок сприяє система завдань і вправ, спрямованих на розвиток творчих здібностей, яка враховує, що студенти, беручи участь у творчій діяльності, можуть: керуватися певним зразком (пасивно-наслідувальна діяльність), обрати один із кількох запропонованих варіантів (активно-наслідувальна діяльність), створити щось нове (креативна діяльність). При цьому мовленнєві завдання можуть бути різних видів: аналітичного, аналітико-мовленнєвого, мовленнєвого характеру, тобто завдання на перебудову готового тексту, спираючись на його аналіз; створення власних висловлювань (тексту).

Принцип свідомості й творчої активності орієнтує студентів на користування текстами як дидактичним засобом навчання спілкуватися, що забезпечує комплексне формування комунікативних умінь; потребу в передачі думок і почуттів через текст. Така робота передбачає розробку мовленнєвих завдань проблемно-комунікативного характеру, спрямованих на вдосконалення вмінь зіставляти, оцінювати і формулювати власне висловлювання різних типів та стилів мовлення. Реалізація принципу свідомості й творчої активності передбачає формування мовленнєвих умінь студентів залежно від рівня усвідомлення практичної значущості теоретичного матеріалу і творчого застосування його на практиці.

В умовах українсько-російського середовища на вдосконалення мовленнєвої культури студентів активно впливають принципи наступності й перспективності. Реалізації цих принципів необхідно приділяти особливу увагу, оскільки вони означають зв'язок наступного матеріалу з попереднім, поступове розширення й поглиблення знань, умінь і навичок на новому, вищому рівні, враховуючи якісні зміни в розвитку мовленнєвих умінь студентів, забезпечення міжпредметних зв'язків; підготовку студентів до засвоєння наступного матеріалу та вдосконалення необхідних умінь і навичок. Успіх у формуванні мовленнєвих умінь на заняттях з культури мови та практичного курсу української мови залежить від того, наскільки враховується взаємозв'язок і взаємозалежність

виучуваного матеріалу. Встановлення цих зв'язків забезпечує, окрім засвоєння матеріалу, попередження різних мовленнєвих помилок (комунікативних, некомунікативних), а особливо помилок інтерферентного характеру.

Дотримання принципів наступності й перспективності полягає в узгодженні ступенів навчання (середня і вища школа) та мовленнєвого розвитку студентів. У формуванні мовленнєвих умінь і навичок учнів середньої школи велика частка належить умінням аналізувати й систематизувати, добирати мовленнєвий матеріал, будувати словосполучення, речення, тексти різних типів, стилів і жанрів. Урахування якісного боку формування цих умінь дозволяє виявити ті, що потребують усебічного поглиблення у вищій школі. Сюди належать збагачення мовлення студентів, визначення типів і структури навчально-мовленнєвих ситуацій, координація застосування методів та прийомів, що забезпечують навчання різних видів мовленнєвої діяльності й поступальний характер розвитку та поглиблення вмінь спілкуватися в українсько-російському мовному середовищі. Саме цьому і слугують принципи наступності й перспективності.

Окрім загальнодидактичних принципів, методика вдосконалення комунікативних умінь студентів-філологів спирається і на власне методичні принципи, що впливають зі специфіки самого предмета. Методичні принципи забезпечують практичну сторону культуромовного розвитку майбутніх учителів-словесників.

Принципи формування мовленнєвих умінь можна розподілити на загальні, часткові, спеціальні. До загальних принципів належать: 1) принцип комунікативно-мовленнєвого спрямування; 2) принцип урахування особливостей рідної мови; 3) принцип домінувальної ролі вправ у всіх сферах оволодіння мовою (мовленням). Принцип комунікативно-мовленнєвого спрямування логічно виникає з самої природи мови як засобу спілкування. Він є одним із провідних принципів у методиці формування мовленнєвих умінь і повинен бути так цілеспрямованим та реалізованим, щоб його сутністю стало спілкування студентів українською мовою в українсько-російському мовному середовищі. Для досягнення цієї мети центр тяжіння всієї діяльності викладача зосереджується на практичній мовленнєвій діяльності, у результаті якої студенти навчаються вільно, комунікативно доцільно будувати власні висловлюван-

ня рідною мовою. Багаторазове розв'язання комунікативних завдань забезпечує формування вмінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності. Тому на кожному етапі навчання у вищій школі навчально-виховний процес повинен бути насиченим мовленнєвими вправами, що є важливим чинником практичного оволодіння мовою.

Принцип урахування особливостей рідної (української) мови в сучасній методиці орієнтує викладача на проведення зіставлень, особливо на семантичному рівні.

Особливості української мови треба враховувати в усіх навчальних матеріалах (текстах, вправах, коментарях тощо) при розгляді фонетичних, лексичних, граматичних явищ, що або відсутні в рідній мові, або ж розходяться як у формах, так і способах вираження. У таких випадках необхідно добирати спеціальні тексти, вправи, спрямовані на подолання міжмовної інтерференції. Цей принцип важливий для виправлення та попередження помилок інтерферентного характеру.

Принцип домінувальної ролі вправ у всіх типах мовленнєвої діяльності націлює студентів на практичне оволодіння мовою. Удосконалення мовленнєвих умінь полягає у створенні мовленнєвих стереотипів, в основі яких лежать вправи. Тільки правильно дібрані вправи зроблять процес навчання цілеспрямованим, результативним, спрямованим на вдосконалення комунікативних умінь і навичок.

Окрім названих вище принципів, необхідно звернути увагу на часткові, до яких належать принципи: 1) навчання на мовленнєвих зразках; 2) поєднання мовного тренування з мовленнєвою практикою; 3) взаємозв'язку основних видів мовленнєвої діяльності; 4) професійного спрямування навчального матеріалу. Ці принципи розвивають і конкретизують реалізацію загальних принципів.

Принцип навчання на мовленнєвих зразках (мовленнєвих моделях, структурах, типових реченнях, стандартах) спрямовує навчально-виховний процес по найбільш розумному, раціональному, економному шляху. У його основу покладено старанно дібраний і змодельований викладачем навчальний матеріал, що допомагає студентам забезпечити вільне спілкування рідною мовою в різних ситуаціях, попередити явище інтерференції в мовленні, що є важливим для професійної діяльності майбутнього спеціаліста.

Принцип поєднання мовного тренування з мовленнєвою практикою спрямовує викладача на таку організацію навчально-виховного процесу, коли вивчення мовних аспектів (норм літературної мови) є кроком до оволодіння мовленнєвими вміннями і навичками як в усному, так і в писемному мовленні. Без такого підходу неможливе вирішення комунікативно-мовленнєвих завдань.

Принцип взаємозв'язку основних видів мовленнєвої діяльності підкреслює об'єктивну необхідність на всіх стадіях удосконалення культури мовлення мотивовано поєднувати всі види мовленнєвої діяльності (говоріння, слухання, читання, письмо). Вони тісно пов'язані між собою, доповнюють один одного.

Принцип професійного спрямування навчального матеріалу є актуальним у ВНЗ, де оволодіння українською мовою має тісний зв'язок із майбутньою діяльністю студентів. Вирішення цього питання пов'язане з навчальними планами факультетів, з місцем спеціальних дисциплін у ньому, наявністю навчальних посібників тощо.

Як бачимо, сучасна методика формування мовленнєвої культури студентів-філологів зумовлена функціонуванням низки принципів, що безпосередньо пов'язані із загальнодидактичними.

Формування культури мовлення студентів значною мірою залежить від методів і прийомів організації навчальної роботи, що добирає викладач, ураховуючи дидактичну мету, характер і зміст навчального матеріалу. Правильний добір методів і прийомів залежить від того, наскільки вони активізують мислення студентів, спонукають їх до самостійних дій, спілкування, висновків, наскільки успішно служать формуванню здатності до обробки, систематизації, засвоєння інформації, що надходить різними каналами.

Отже, удосконалення культури мовлення студентів філологічних факультетів є невід'ємною частиною підготовки фахівців, органічною потребою національного виховання майбутнього філолога, зокрема вчителя-словесника. Аналіз наукових досліджень, підкріплених практикою вищої школи, свідчить про те, що основою формування культури мовлення майбутнього фахівця в білінгвальному середовищі є дотримання норм (фонетичних, граматичних, стилістичних) літературної мови, урахування їх критеріїв, комунікативних якостей, що стосу-

ються усного і писемного мовлення. Основою розвитку мовленнєвих умінь студентів є відповідний рівень сформованості психологічних механізмів мовленнєвої культури; обов'язкова мотивація діяльності студентів, подолання психологічних і лінгвістичних труднощів сприймання й відтворення почутого (прочитаного), ураховуючи білінгвальне середовище.

Результати аналізу психологічних, лінгвістичних і методичних джерел переконують, що формування культури мовлення студентів, ураховуючи мовне середовище, тісно пов'язане з розвитком мовної особистості, яка характеризується свідомим ставленням до мови, розвиненим мовленням, мисленням, пам'яттю, естетичним сприйняттям мовлення. Роботу над удосконаленням мовленнєвих умінь і навичок необхідно розглядати в усіх видах мовленнєвої діяльності (слухання, говоріння, читання, письмо), для успішного здійснення якої слід розвивати спеціальні вміння, пов'язані зі здатністю будувати висловлювання українською мовою, уникаючи помилок інтерферентного характеру. З'ясування лінгвістичних труднощів сприймання і відтворення висловлювань з дотриманням норм літературної мови пов'язане, насамперед, із соціальними умовами, у яких знаходяться студенти-філологи (українсько-російське мовне середовище).

Складність роботи з удосконалення культури мовлення полягає у виділенні загальнодидактичних і методичних принципів навчання; класифікації та систематичному розвитку в студентів необхідних умінь і навичок, спрямованих на смислове сприймання й відтворення навчального матеріалу; виділенні ефективних форм, методів, прийомів і засобів навчання та вправ, що сприяють розвитку зазначених умінь, беручи до уваги мовне середовище та інтелектуальні можливості майбутніх фахівців.

Формування й удосконалення мовленнєвої культури студентів філологічних факультетів в умовах українсько-російського мовного середовища залишається актуальною проблемою і потребує пильної уваги викладачів вищої школи.

Проблема мовленнєвої культури майбутнього спеціаліста актуальна ще й тим, що українська мова як державна підлягає вивченню в усіх вищих освітніх закладах України, і межі двомовності розширюються, з'являється полілінгвізм (адже студенти часто вивчають іноземну мову й не одну).

У науковому плані потребує ґрунтовних досліджень методика навчання мови в кроскультурному, полілінгвальному середовищі. Необхідно врахувати й те, що в Україні розширюється сітка шкіл з навчання мовами національних меншин, тому методика викладання української мови потребує нових досліджень і підготовки учителів, готових працювати в таких школах. На часі розробка методики навчання української мови, що має євроінтегративне спрямування й відповідає Загальноєвропейським рекомендаціям з питань мовної освіти.

Список використаних джерел

1. Аврорин В.А. Проблемы изучения функциональной стороны языка: К вопросу о предмете социолингвистики / В.А.Аврорин. – Л.: Наука, 1970. – С. 204–205.
2. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитися і правильно говорити / за заг. редакцією О.Сербенської. – Львів: Світ, 1994. – 152 с.
3. Біляев О.М. Концепція мовної освіти в Україні / Біляев О.М., Вашуленко М.С., Плахотник В.М. // Рідна школа. – 1994. – №9. – С. 71–77.
4. Булахов М.Г. Особенности интерференции белорусского и русского языков / М.Г. Булахов // Проблемы двуязычия и многоязычия. – М.: Наука, 1972. – С. 170–172.
5. Вайнрайх У. Языковые контакты: состояние и проблема исследования / У.Вайнрайх. – К.: Вища школа, 1979. – 264 с.
6. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е.М.Верещагин, В.Г.Костомаров. – М.: Рус. язык, 1976. – С. 135–138.
7. Лесюк М. Словник русизмів в сучасній українській мові / М.Лесюк // Дивослово. – 1994. – № 5. – С. 14–23.
8. Дороз В.Ф. Кроскультурне навчання учнів-білінгвів української мови: монографія / В.Ф.Дороз. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 456 с.
9. Загальноєвропейські рекомендації з питань мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / науков.редактор українського видання д.пед.н. С.Ю.Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
10. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. М.Пентиліюк. – К.: Ленвіт, 2005. – 400 с.
11. Національна доктрина розвитку освіти / Міністерство освіти і науки України // Освіта України. – 2002. – № 3. – С.4–6.
12. Пентиліюк М.І. Вивчення української мови в школах з російською мовою навчання / М.І.Пентиліюк. – К.: Рута, 2000. – 127 с.
13. Радевич-Винницький Я.К. Україна: від мови до нації / Я.К.Радевич-Винницький. – Дрогобич: Відродження, 1997. – 260 с.
14. Супрун А.Е. Межъязыковая интерференция как психологическое явление / А.Е. Супрун // Вопросы языкознания. – 1979. – № 3. – С. 61–67.
15. Труб В.М. Суржик як форма просторіччя в ситуації українсько-російської двомовності / В.М.Труб // Українська мова: з минулого в майбутнє. – К.: Вид-во АН України, 1990. – С. 178–179.

Пентиліук М. И.

КУЛЬТУРНОЯЗЫКОВАЯ ПОДГОТОВКА БУДУЩЕГО ФИЛОЛОГА В БИЛИНГВАЛЬНОЙ СРЕДЕ

Статья посвящена анализу теоретических основ совершенствования речевой культуры будущих филологов в условиях билингвизма. Определяются лингвистические и лингводидактические условия повышения культуры речи студентов-филологов в двуязычной среде.

Ключевые слова: двуязычная среда, билингвизм, билингвальные условия, нормы украинского литературного языка, интерференция, принципы обучения.

Pentuliuk M.

CULTURALLY THE LANGUAGE TRAINING OF A FUTURE PHILOLOGIST IN A BILINGUAL ENVIRONMENT

The article is devoted to the analysis of theoretical bases of perfection of vocal culture of future philologists under bilingual conditions. Linguistic and lingvodidactic conditions of increasing of students philologists' culture of speech in a bilingual environment are determined expressly.

Key words: Ukrainian Russian linguistic environment, bilinguizm, bilingual conditions, norms of literary Ukrainian language, interference, principles of teaching.

Стаття надійшла до редколегії 06.04.2017

УДК 372.882+372.87

Олена ПОКАТИЛОВА

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри методики мов і літератури
Інститут післядипломної педагогічної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка
e-mail: pokatilova.elena@gmail.com

ОСНОВЫ МЕТОДИКИ КУЛЬТУРОЛОГИЧНОГО АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРИ

У статті наголошується на актуальності використання методики культурологічного аналізу в процесі викладання літератури згідно з вимогами Нової української школи та компетентнісно-орієнтованого підходу до навчання. Розглядаються основні положення методики культурологічного аналізу тексту на уроках літератури: визначення поняття «культурологічний аналіз», змістова частина аналізу, план-схема культурологічного аналізу, специфічні прийоми й види навчальної діяльності учнів на уроках літератури; принципи добору творів мистецтва до літературних текстів; конкретні приклади зіставлення літературного твору із творами мистецтва у вигляді схеми міжмистецьких паралелей. Визначено перспективи подальшого розвитку використання культурологічного аналізу на уроках літератури в школі.

Ключові слова: культурологічний аналіз, компетентнісний підхід, різні види мистецтва, прийоми й види культуротворчої діяльності, план-схема аналізу літературного твору.

Актуальність упровадження методики культурологічного аналізу на уроках літератури обумовлена оновленням шкільної освіти, що побудована за принципом інтегрованого навчання з урахуванням вимог «Нової української школи» та компетентнісного підходу у сучасній освіті. На думку сучасних педагогів, «саме набуття життєво важливих компетентностей може дати людині можливості орієнтуватись у сучасному суспільстві, інформаційному просторі, швидкоплинному розвитку ринку праці, подальшому здобутті освіти. Компетентнісно-орієнтований підхід до формування змісту осві-

ти став новим концептуальним орієнтиром шкіл зарубіжжя... Науковці європейських країн вважають, що набуття молоддю знань, умінь і навичок спрямоване на вдосконалення їхньої компетентності, сприяє інтелектуальному й культурному розвитку особистості, формуванню в неї здатності швидко реагувати на запити часу» [5, 7]. В Концепції Нової української школи сформульовано 10 найважливіших ключових компетентностей, що об'єднують у собі найбільш вагомі та інтегровані знання, вміння та навички, відповідають багатоманітним сферам життя, спинятимуть продуктивності та